

Катерина СЛЮСАРЕНКОкандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький економічний інститут**Владислав КАБАК**ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький економічний інститут**ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД***Розглянуто сутність економічної ефективності підприємства. Визначено критерії останньої та окреслено систему показників її оцінки. Досліджено ефективність діяльності гірничодобувних підприємств України та визначено напрямки її підвищення.***Ключові слова:** ефект, ефективність, економічна ефективність, критерії ефективності.

Проблема ефективності завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Зацікавленість нею виникає на різних рівнях управління економікою — від власників приватного підприємства до керівників держави. Зростання ефективності економіки загалом безпосередньо залежить від добробуту та рівня ефективності кожного окремого підприємства як елементу сприяння досягнення домінуючих позицій. Підвищення ефективності діяльності підприємства є необхідною умовою грамотного прийняття управлінських і підприємницьких рішень. Показники ефективності діяльності підприємства дозволяють оцінити економічні наслідки дій, зроблених керівництвом підприємства, є індикаторами відповідності стратегії і критеріїв її досягнення.

Вивчення поняття «ефективності» займає одне з провідних місць в економічних дослідженнях, що обумовлено метою економічної діяльності суспільства – максимальним задоволенням постійно зростаючих потреб при обмежених ресурсах. Аналіз вказаного поняття знаходимо в працях таких зарубіжних та вітчизняних економістів як М. Брю, В. В. Ковальов, Кемпбелл Р. Макконнел, С. В. Мочерний, Ю. І. Ребрін, Л. І. Федулова та інші. Однак майже завжди питання забезпечення економічної ефективності супроводжуються рішеннями, більшість з яких далекі від проблем економіки і знаходяться в соціальній і політичній сферах. У зазначених дослідженнях відсутнє чітке трактування сутності ефективності, економічної ефективності, немає докладної класифікації характеристик і критеріїв ефективності. Тому виникає необхідність у дослідженні сутності поняття «ефективність діяльності» та «економічна ефективність», визначенні критеріїв ефективності.

Термін «ефект» запозичений із латинської мови й у перекладі означає «результат». Іншими словами, категорія «ефективність» може інтерпретуватись як «результативність». Цей термін має значення результату, наслідку зміни стану певного об'єкта,

зумовленої дією зовнішнього або внутрішнього фактора. Якщо провести математичну аналогію, то ефект — це дельта, приріст деякої змінної або різниця її попереднього і наступного значень. Зрозуміло, що значення цієї дельти може бути як додатним, так і від'ємним або взагалі нульовим. Подібно до цього й ефект може бути як позитивним, коли зміни є корисними, так і негативним, коли зміни деструктивні, або нульовим при відсутності змін. Утім останній випадок можна в конкретних умовах вважати або позитивним, або негативним ефектом.

Таким чином, існує як об'єктивна зміна стану певної системи (об'єкта), так і її оцінка. Ця оцінка може мати кількісний і якісний характер. Типовий приклад якісних оцінок ми вже навели, розділивши множину ефектів на позитивні та негативні. Що ж стосується кількісного оцінювання, то воно здійснюється за допомогою різноманітних кількісних показників, які можна поділити на дві великі групи: часткові та загальні.

У тлумачному словнику В. Даля відсутнє таке визначення ефективності, проте він вважає, що «ефективний - це той, що призводить до потрібних результатів, дієвий»[1].

С. В. Мочерний термін «ефективність» визначає як здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат[1].

Дещо інакше за формою, проте так само за змістом трактує цей термін Ю. І. Ребрін: «ефективність - це відносний показник, що порівнює отриманий ефект із витратами, що обумовили цей ефект, або з ресурсами, використаними для досягнення цього ефекту»[3].

Більшість сучасних науковців (Афанасьєв М. В., Волкова О. Н., Іванілов О. С. Іващенко Н. П., Ковальов В. В.) під ефективністю розуміють відношення ефекту (результату) до витрат або ресурсів, що були витрачені на його отримання [4]. Тобто критерії ефективності формуються на основі

витратного (спожиті ресурси) і ресурсного (використані ресурси) підходів.

На думку Шегди А. В., ефективність підприємства є комплексною оцінкою кінцевих результатів використання основних і оборотних засобів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу [5].

Зазначені визначення є загалом типовими в економічних працях вчених та дають підстави зробити такий загальний висновок: ефективність є відношенням результатів діяльності до затрат, які понесені при провадженні цієї діяльності. Існування значної кількості визначень поняття «ефективність» свідчить про те, що іноді науковці не розмежовують поняття ефект і ефективність. Отже, ефект – це результат певних дій (заходів), наслідок певних причин. Ефективність – це співвідношення ефекту (результату) і витрат, що його викликали.

Аналіз наукових джерел дає можливість нарахувати до 60 факторів зростання ефективності, які належать до системи продуктивних сил. Крім цього, існує сукупність факторів зростання продуктивності праці, що належать до економічної сутності (впровадження нових форм і систем заробітної плати, розподіл прибутків, вдосконалення старих і поява нових форм власності, податкова система), її взаємодії з продуктивними силами, а також фактори, які характеризують вплив господарського механізму, організаційно-економічних відносин, надбудови (вдосконалення законодавства, політичної системи, підняття моралі тощо) на зростання продуктивності праці.

Досить часто зустрічається поняття «ефективність», засноване на показниках обсягу матеріального виробництва. В економічній науці вважається, що трудові ресурси – це компонент інтегральної ефективності, де продуктивність праці пов'язана з такими поняттями, як праце- і матеріалоемність продукції. У тому випадку, коли зазначені результати отримують грошову оцінку, говорять про економічний ефект.

Економічна ефективність – це показник, який співвідносить здобутий результат з поточними затратами, що зумовили цей ефект, чи використаними економічними ресурсами. Тобто результат зіставляється або зі спожитими ресурсами (поточними витратами за певний період), або із застосованими ресурсами (сукупністю живої та уречевленої праці), які брали участь у виробництві товарів (послуг) за цей період. Відповідно розрізняють затратний і ресурсний підходи до визначення ефективності [6].

У найбільш загальному вигляді економічна ефективність є кількісним співвідношенням двох величин – результатів господарської діяльності і виробничих витрат. На відміну від визначень вітчизняних економістів, у західній економічній науці економічну ефективність розглядають як складну і багатоаспектну категорію, що складається з[9]:

відношення між витратами ресурсів і обсягом товарів та послуг, які виробляють з цих ресурсів;

максимального обсягу виробництва товарів і послуг за використання мінімальної вартості ресурсів; виробництва товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів;

отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів;

відношення цінності результату до цінності витрат

та ін.

У фінансовому менеджменті поняття економічної ефективності має суто прикладний характер і найчастіше пов'язується з концепцією майбутніх грошових потоків і їх дисконтуванням до теперішньої вартості. Але, оскільки грошові потоки у майбутньому неможливо точно виміряти, ця концепція останнім часом зазнає дедалі більшої критики. На сьогодні для визначення економічної ефективності використовують концепцію так званого «ланцюга ефективності». Ця теорія є своєрідним продовженням ідеї В. Портера про ланцюг доданої вартості, але, на відміну від нього, також охоплює витрати. Обґрунтуванням цього підходу є те, що кожен результат має свою першопричину, пізнання якої дає змогу впливати на майбутній результат. Як наслідок, результати діяльності будь-якої компанії породжуються відповідними бізнес-процесами, тобто її повсякденною діяльністю [10].

Узагальнюючим показником економічної ефективності виступає норма прибутку. Для підприємств основною метою стає не максимізація прибутку, а максимізація чистого прибутку на одного зайнятого, що дозволяє уникнути використання показника норми прибутку.

Для аналізу категорії «економічна ефективність» та визначення її сутності, узагальнивши досвід провідних економістів, введемо критерії, які використовуються при визначенні економічної ефективності підприємства: зменшення рівня витрат; максимізація прибутку; зростання рентабельності продукції; зростання ринкової частки підприємства у галузі; покращення показників системи ефективності виробництва. Головним критерієм економічної ефективності підприємства є максимізація прибутку.

Необхідність визначення економічної ефективності підприємства виникає в різних ситуаціях, і її реалізація передбачає застосування тих або інших підходів чи методик у конкретних умовах. Можна виділити такі загальні напрямки, за якими визначається ефективність.

1. Оцінювання економічної ефективності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління ним. У межах цього напрямку досліджується насамперед ефективність використання його ресурсів.

2. Визначення економічної ефективності підприємства з метою оцінки його привабливості для потенційного інвестора. Таке оцінювання може здійснюватися самим підприємством, потенційним інвестором або ж, для забезпечення об'єктивності, — сторонньою організацією.

3. Розрахунок економічної ефективності на рівні держави.

Слід зазначити, що вимір будь-якої ефективності повинен здійснюватися не одним чи двома коефіцієнтами, а їх групою. Лише дослідження ефективності явищ та процесів у комплексі цілої низки показників дають змогу більш об'єктивно дослідити ефективність їх функціонування та доцільність їх імплементації (якщо існує така потреба).

Економічна ефективність характеризує підприємство як успішну складову економіки держави та джерела доходу його власників. Економічну ефективність підприємства доцільно визначати наступною групою показників:

система показників використання витрат. Містить індикатори загальної рентабельності підприємства;

система показників використання ресурсів. Містить визначення таких показників, як: ресурсомісткість; ресурсовіддача; матеріаломісткість продукції; фондвіддача; витрати на одиницю товарної продукції;

система показників використання інвестицій. Дозволяє розв'язати проблему зіставлення неоднорідних елементів витрат і доходів. За цих умов визначають: рентабельність активів; рентабельність власного капіталу; рентабельність статутного капіталу (характеристика привабливості і вигідності інвестування для фактичних та потенційних власників) тощо.

Формування системи показників ефективності для підприємства має: створювати передумови для виявлення резервів зростання ефективності; відображати витрати всіх видів ресурсів, що споживаються на підприємстві; стимулювати використання всіх резервів, наявних на підприємстві; виконувати критеріальну функцію.

Як правило, у вітчизняній практиці в якості показників ефективності використовують обсяги виробництва, прибуток, рентабельність, операційний прибуток. За даними держкомстату України, за 2010 рік відбувся приріст виробництва всіх видів залізничної продукції майже на 12% порівняно з 2009 роком [11]. Із збільшенням обсягів виробництва щорічно підвищується рівень оплати праці й соціальної захищеності працюючих. Стабільному зростанню виробництва сприяло нарощування інвестицій на підтримку виробничих потужностей і перспективний розвиток, що в перерахунку на 1 т. товарної продукції збільшилися майже в 3 рази.

Нарощування обсягів виробництва продукції у 2010 році сприяли збільшенню прибутку від реалізації товарної продукції, підвищенню рівня рентабельності, і збільшенню чистого прибутку (табл. 1). А це забезпечило своєчасне й у повному обсязі надходження платежів у бюджет, Пенсійний фонд.

Проведений аналіз статистичних даних дозволив встановити, що, починаючи з 2007 р. і до 2010 р., в Україні на більшості вітчизняних промислових підприємств спостерігається негативна тенденція до зростання питомої ваги підприємств, які одержували збиток. Проте в 2010 році сума отриманого збитку значно зменшилася й становила 40755,5 млн. грн. Попри це у 2010 році сума отриманого прибутку промисловими підприємствами України становила 26845,9 млн. грн., тоді як у 2009 році сума збитку становила 4788,1 млн. грн. [11].

У 2009-2010 рр. відбулося підвищення цін на енергоносії, паливо й матеріали, залізничні тарифи на експортні перевезення, а також зросли витрати на оплату праці (згідно з вимогами законодавства про працю), що спричинило значне зростання собівартості реалізованої продукції. Однак, попри збільшення собівартості товарної продукції, всі підприємства за 2010 рік працювали рентабельно. Це викликано не тільки збільшенням обсягів виробництва, але й зростанням цін на продукцію.

Дослідження діяльності провідних гірничодобувних підприємств України свідчить про істотне поліпшення фінансового стану у 2010 році (табл. 1). Аналіз основних фінансових показників показує, що за період з 2009 по 2010 р.

підприємствами досягнуте не тільки підвищення ефективності виробничої й фінансової діяльності, а й відбулося реальне зростання вартості власного капіталу. Збільшення прибутковості підприємств і поповнення власних оборотних коштів істотно розширило можливості фінансування капітальних вкладень у відновлення й реструктуризацію основних виробничих фондів.

Однак інтенсивність оновлення основних засобів залишається вкрай низькою. Позитивна тенденція спостерігається й у співвідношеннях зростання вартості товарної продукції і інвестицій за період 2009-2010 роки у діючих цінах. Збільшення інвестицій в основний капітал і нарощування обсягу виробництва дозволили в 2010 році стосовно 2009 року збільшити рівень використання виробничих потужностей.

Наведені дані свідчать про поступове подолання кризових явищ у промисловості, яке, однак, відбулося без відчутних структурних змін і зумовлене переважно зовнішніми сприятливими чинниками. У післякризовий період на промислових підприємствах України, зокрема гірничодобувних, переважають тенденції екстенсивного нарощування промислового потенціалу, а це не відповідає вимогам часу та створює ризики стійкому економічному зростанню.

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити такий загальний висновок: ефективність є відношенням результатів діяльності до затрат, які понесені при провадженні цієї діяльності. Економічна ефективність – це показник, який співвідносить отриманий результат з поточними затратами, що зумовили цей ефект, чи використаними економічними ресурсами. При визначенні економічної ефективності підприємства основними критеріями є: зменшення рівня витрат; максимізація прибутку; зростання рентабельності продукції; зростання ринкової частки підприємства у галузі; покращення показників системи ефективності виробництва. Застосування загальних показників економічної ефективності дозволяє у конкретних випадках однозначно прийняти рішення щодо майбутнього розвитку підприємства. Оцінка основних фінансових показників діяльності провідних гірничодобувних підприємств України показала, що в умовах виходу економіки з кризи вітчизняним підприємствам доводиться шукати резерви підвищення ефективності за рахунок упровадження прийнятної цінової політики та випуску продукції, що користується найбільшим попитом; збільшення економічних результатів на кожну одиницю витрат у процесі використання наявних ресурсів. У таких складних умовах господарювання для підприємства стає важливим обрання оптимальних критеріїв ефективності, що дасть змогу не лише утриматись на ринку, а й працювати результативно.

Список літератури

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4 / Даль В. – М. : Русский язык, 1980. – 683 с.
2. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т3 /Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2000. – 864 с.
3. Ребрин Ю. И. Основы экономики и управления производством: [конспект лекцій] / Ребрин Ю. И. – Таганрог: ТРТУ, 1995. – 146 с.
4. Ковальов В. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. / Ковальов В. В., Волкова О. Н. – М. : ПБОЮЛ Грищенко Е. М., 2000. – 424 с.

Таблиця 1. Аналіз фінансових показників діяльності провідних гірничодобувних підприємств України за 2009-2010 рр.

Найменування показників	Період	Всього	ПАТ «Свраз Суха Балка»	ПАТ «Півд ГЗК»	ПАТ «ЦГЗК»	ПАТ «Півн ГЗК»	ПАТ «ІНГЗК»	ПрАТ «Док. ФДК»	ВАТ «Балакл. РУ»
Обсяг реалізованої продукції	2009 р.	16105278	503181	2128433	2279291	5870394	4384200	710441	229338
	2010 р.	31266754	961739	5764823	4433581	9988713	8897838	984620	235440
	(+/-)	15161476	458558	3636390	2154290	4118319	4513638	274179	6102
	(%)	94,14	170,85	146,52	70,15	102,95	102,95	38,59	2,66
Повна собівартість реалізованої продукції	2009 р.	9455388	415116	1544331	1465752	3338096	2156233	387108	148752
	2010 р.	12941245	448655	2109839	2101547	4430727	3205347	495052	150078
	(+/-)	3485857	33539	565508	635795	1092631	1049114	107944	1326
	(%)	36,87	8,08	36,62	43,38	32,73	48,65	27,88	0,89
Результат від реалізації (прибуток (+), збиток (-))	2009 р.	6649890	88065	584102	813539	2532298	2227967	323333	80586
	2010 р.	18325509	513084	3654984	2332034	5557986	5692491	489568	85362
	(+/-)	11675619	425019	3070882	1518495	3025688	3464524	166235	4776
	(%)	175,58	482,62	525,74	186,65	119,48	155,50	51,41	5,93
Рентабельність реальної продукції за повною собівартістю, %	2009 р.	70,33	21,21	37,82	55,50	75,86	103,33	83,53	54,17
	2010 р.	141,61	114,36	173,24	110,97	125,44	177,59	98,89	56,88
	(+/-)	71,28	93,15	135,41	55,46	49,58	74,27	15,37	2,70
Чистий прибуток (+), збиток (-)	2009 р.	2475024	-75475	-73567	249402	1246471	933571	192844	1778
	2010 р.	9801573	197816	2138697	1285279	2645183	3233698	290851	10049
	(+/-)	7326549	273291	2212264	1035877	1398712	2300127	98007	8271
	(%)	296,02	-362,09	-3007,14	415,34	112,21	246,38	50,82	465,19
Дебіторська заборгованість	01.01.2010 р.	22617306	412185	4134306	2524384	8855013	5313716	1126390	251312
	01.01.2011 р.	27782930	588167	4331534	3634844	11545598	6673703	746079	263005
	(+/-)	5165624	175982	197228	1110460	2690585	1359987	-380311	11693
	(%)	22,84	42,69	4,77	43,99	30,38	25,59	-33,76	4,65
Кредиторська заборгованість	01.01.2010 р.	8437771	28074	1304849	534759	4137624	1479826	864340	88299
	01.01.2011 р.	17631417	72810	1195467	2517342	9513912	3417589	820577	93720
	(+/-)	9193646	44736	-109382	1982583	5376288	1937763	-43763	5421
	(%)	108,96	159,35	-8,38	370,74	129,94	130,95	-5,06	6,14
Наявність власних обігових коштів	01.01.2010 р.	12666148	500813	3145931	2153169	2851880	3136235	511755	366365
	01.01.2011 р.	11003931	666943	4852515	1337200	1146461	2378513	317189	305110
	(+/-)	-1662217	166130	1706584	-815969	-1705419	-757722	-194566	-61255
	(%)	-13,12	33,17	54,25	-37,90	-59,80	-24,16	-38,02	-16,72

-
5. Шегда А. В. Економіка підприємства: [підручник] / [А. В. Шегда, М. П. Нахаба]; За ред. докт. екон. наук, проф. А. В. Шегди. – К.: Знання, 2006. – 614 с.
  6. Воронін О. Визначення показників економічної ефективності виробництва на основі модифікації ресурсного підходу / О. Воронін // Економіка України. – 2007. – № 10. – С. 29-37.
  7. Федулова Л. І. Менеджмент організацій: підручник. / Л. І. Федулова – К.: Либідь, 2004. – 448 с.
  8. Макконелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2 т. : Пер. с англ. 11-го изд. / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
  9. Слюсаренко К. В. Визначення сутності та аналіз категорії „ефективність страхування від нещасних випадків на виробництві” / К. В. Слюсаренко // Наукові записки. Серія «Економіка». Зб. наук. праць. – Острог: Видавництво „Національний університет „Острозька академія”, 2008. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 371–380.
  10. Гетьманський В. О. Економічна природа та теоретична сутність ефективності функціонування підприємства / В. О. Гетьманський [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/19_13/100_Getmanski_19_13.pdf
  11. Промисловість України у 2007-2010 роках [Електронний ресурс] Статистичний збірник / Держ. ком. статистики України: ред. Л. М. Овденко. Київ, 2011. – 307 с. – Режим доступу до збірника: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

РЕЗЮМЕ

Слюсаренко Катерина, Кабак Владислав

Эффективность деятельности промышленных предприятий Украины в посткризисный период

Рассмотрена сущность эффективности, экономической эффективности предприятия. Выделены критерии экономической эффективности предприятия и система показателей ее оценки. Исследована эффективность деятельности горнодобывающих предприятий Украины и определены направления ее повышения.

RESUME

Slyusarenko Kateryna, Kabak Vladyslav

Efficiency of industrial companies in Ukraine in post-crisis period

This article deals with the essence of efficiency and cost-effectiveness of the enterprise. The criteria of economic efficiency of enterprises and the system of the financial indexes of their evaluation are also defined there. The effectiveness of the mining enterprises in Ukraine is investigated and the directions of its improvement are identified in this article.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2012 р.